

Pogledi o povijesti Bosne i crkvi bosanskoj

Ni najvrednija znanstvena djela danas ne doživljavaju često svoje treće izdanje. Stoga nedavno treće pojavljivanje iz tiska *Povijesti Bosne i Hercegovine* poznate u našoj javnosti kao *Napretkova Povijest* ima svoju objektivnu težinu i važnost kao događaj vrijedan naše pozornosti te ga valja na odgovarajući način i obilježiti. Našim današnjim okupljanjem i mi to činimo. Za nas je pojavljivanje *Povijesti Bosne i Hercegovine* važno ne samo kao događaj nego mnogo više kao pobuda i prigoda za analiziranje stanja u našoj historiografiji koju bismo mogli podijeliti u dva po trajanju nejednaka razdoblja s *Napretkovom Poviješću* kao međašem, dakle na stariju historiografiju do pojave spomenute knjige 1942. i po trajanju mnogo kraće razdoblje koje je otada počelo teći i još uvijek traje.

Prvo razdoblje u ovom trenutku s razlogom nam je manje zanimljivo, jer su znanstveni rezultati postignuti do nastanka *Povijesti Bosne i Hercegovine* na određeni način rekapitulirani i znanstveno valorizirani u samoj knjizi. Mnogo prikladnijim i potrebitijim za današnji razgovor je stanje historiografske znanosti o srednjovjekovnoj bosanskoj povijesti nastalo nakon 1942. Naime, otada do danas nastala je opsežna historiografska literatura o srednjovjekovnoj bosanskoj državi u kojoj je ponuđeno puno novih rješenja i rezultata postignutih u znanstvenoistraživačkom postupku. Bez njih se današnja predodžba srednjovjekovne bosanske povijesti ne bi mogla uobličiti.

Izrečena primjedba nipošto ne osporava niti omalovažava rezultate znanstvenika koje su na stranicama *Povijesti Bosne i Hercegovine* ponudili potkraj tridesetih godina. Naša primjedba prvenstveno želi upozoriti na potrebu pisanja nove povijesti Bosne i Hercegovine i to ne samo u srednjem vijeku nego sve do naših dana, u kojoj bi se iskoristile sve pogodnosti koje nudi tehnološki razvitak i sva rješenja i znanja koja pruža povijesna znanost, ne zanemarujući pri tom ni nove metodološke pristupe i postupke koje zahtijeva moderna historiografija.

Nametanje potrebe da se intenzivnije bavi proučavanjem sveukupne bosanske povijesti zahtijeva ne samo nikad realizirani Napretkov projekt iz 1936. i rezultati kasnije historiografije nego i aktualni politički okvir: činjenica jest da je Bosna i Hercegovina danas ponovno suverena i međunarodno priznata država kakva je bila posljednji puta 1463. godine. Tada je zbog nemoći da se odupre nadmoćnijoj osmanskoj sili bio prekinut njezin državno-politički razvitak. U tom pogledu ne bi smjela izostati ni inicijativa bosanskohercegovačkih Hrvata, odnosno hrvatske historiografije o Bosni.

Razmišljajući o bosanskohercegovačkoj prošlosti nameću se neka pitanja na koja bi danas valjalo usredotočiti misli, pa i podrediti im buduća istraživanja. Dok je proučavanje antičke povijesti područja današnje Bosne i Hercegovine danas u velikoj mjeri “neutralno”, izuzmu li se avanturistička traganja za tisućljetnim kontinuitetom i novim narodnosnim identitetom, pri budućim istraživanjima objektivno se ne očekuju sporovi u

interpretiranju izvorne građe i izvođenje zaključaka koji ne bi bili utemeljeni na izvornim svjedočanstvima postignutim pozitivnim rezultatima. Razdoblje srednjovjekovne bosanske povijesti mnogo je u tom pogledu podložnije neslaganjima, slobodnim interpretacijama i ocjenama. Proučavanje tog razdoblja mnogo je osjetljivije i zahtjevnije te mu treba pristupati s mnogo više obzira i uvažavanja različitih mišljenja i rezultata, uz obvezu da oni budu utemeljeni na porukama izvornih svjedočanstava. Na samom početku proučavanja srednjovjekovne bosanske povijesti istraživači će se suočavati s potrebom određivanja bosanskog stanovništva s obzirom na njegovu ne samo političku nego i etničku pripadnost. S tim u vezi treba naglasiti da povjesničari i svi oni koji se budu pokušavali baviti tim pitanjem moraju poštovati svjedočanstva dostupne izvorne građe i davati prednost njihovim porukama pred slobodnim interpretacijama. Osim toga, vrlo je važno da poruke izvorne građe imaju jednak tretman u funkciji rekonstrukcije srednjovjekovne bosanske prošlosti kao procesa koji u sebi nosi odliku trajne promjene. Sukladno tome, valja imati na umu da nijedno povijesno stanje u izvorima zabilježeno kao trenutak političkog, državnog, kulturnog, gospodarskog i crkvenog razvitka nije bilo trajno. Ta činjenica upozorava na obvezu promatranja povijesti kroz prizmu stalnog smjenjivanja obrazaca postanka i nestanka. Tako će se lakše moći razumjeti da se na određenom prostoru u nekom određenom vremenskom rasponu nešto “dogada”, što inače u pojedinostima nismo u stanju pratiti. Tako npr. najstariji izvori koji govore o području Bosne više stoljeća nakon slavensko-avarske i hrvatske, a potom i srpske seobe ne znaju ni za narod ni za sklaviniju bosanskog imena. Zemlja tog imena zabilježena je tek u polovici X. st, iako je jasno da je to ime već bilo u službenoj upotrebi. Prema tome, do polovice X. st. bosanska posebnost je bila izgrađena, ali istraživačima ostaje da utvrde na čemu je nastala.

Slijedeće pitanje kome bi također trebalo pokloniti dužnu pozornost odnosi se na nastanak bosanske feudalne države te na postupnost njezina teritorijalnog širenja. S tim u vezi treba jasno razlikovati područje prvobitne Bosne od krajeva koji su postupno ulazili u njezin sastav i s vremenom postajali neotuđivi dio bosanskog državnog teritorija. Razlikovanje Bosne od ostalih kasnije stečenih dijelova ostalo je prisutno u titulaturi bosanskih vladara tijekom čitavog srednjeg vijeka. Uvažavanje te složenosti bosanskog državnog prostora može pružiti podlogu i pomoći pri razmišljanju o etničkoj i narodnosnoj pripadnosti srednjovjekovnog bosanskog stanovništva. U tijesnoj vezi s tim je postanak i funkcioniranje naziva *Bošnjani* kojim su u domaćoj izvornoj građi nazivani politički podanici bosanskih vladara od vremena Stjepana II. Kotromanića. Rjeđe su taj naziv Dubrovčani talijanizirali i pisali kao *Bosignani*.

Posebno historiografsko pitanje za razumijevanje bosanske srednjovjekovne povijesti odnosi se na Crkvu bosansku o kojoj je nastala opsežna literatura različite znanstvene vrijednosti. Temelj znanstvenom proučavanju tog pitanja postavio je F. Rački studijom pod naslovom *Bogomili i Patareni*, koju je objavio u Radu JAZU VII-VIII i X (1869-1870). U proučavanju problema Crkve bosanske kretalo se između tvrdnji o tome da je ona: a) ortodoksna crkva slična Pravoslavnoj crkvi (prema B. Petranoviću herezu je samo prakticirala, a prema V. Glušcu heretičnost joj se u potpunosti negirala); b) katolička *ecclesia bosnensis* odvojena od Rima, shizmatična, ali pravovjerna s orijentalnim (J. Šidak), odnosno rimskim obredom na slavenskom jeziku (Ć. Truhelka) i c) dualistička sekta (F. Rački, A. V. Solovjev, D. Kniewald, Šidak od 1954, D. Mandić, M. Loos, F. Šanjek, S. Ćirković, D. Dragojlović).

Do 1975. historiografske rezultate o Crkvi bosanskoj pratio je i ocjenjivao J. Šidak, Studije o “*Crkvi bosanskoj*” i *bogumilstvu*. Nakon Šidakovih studija u posljednjih

dvadesetak godina pojavilo se više radova posvećenih toj temi. Sam Šidak rezimirao je svoja istraživanja u radu “*L' Eglise de Bosnie*” au moyen age (1976) potom isto u Heretička “*Crkva bosanska*” (1977). Iako u ovom kratkom pregledu ne možemo navoditi sve autore i njihove priloge, ipak ćemo uputiti na najvažnije. Godine 1978. u Skopju je održan znanstveni skup o bogumilstvu na Balkanu, a podnesena priopćenja objelodanjena su u zborniku radova *Bogomilstvoto na Balkanot vo svetlinata na najnovite istražuvanja* (Skopje, 1982). Nezaobilazni su prilozi S. Ćirkovića, *Glose Srećkovićeve jevandelja i učenje bosanske crkve*, 1982; *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, 1987, i *Dualistička heterodoksija u ulozi zemaljske crkve: Bosanska crkva*, 1995. Više radova o Crkvi bosanskoj napisao je D. Dragojlović (*Kudugeri kod balkanskih naroda*, 1977; *Jeretička crkva “Dalmatitiae” i “Slavonia”*, 1981; *Zbornik krstjanina Hvala i problem “crkve bosanske”*, 1983; *Istorija srednjovekovne bosanske književnosti I-III*, 1983-1984; *Hijerarhija crkve bosanske*, 1984, te monografiju *Krstjani i jeretička crkva bosanska*, 1987. Važnom segmentu problema o Crkvi bosanskoj posvetio je studiju S. M. Džaja, *Die “bosnische Kirche” und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, 1978. te rad Fineova interpretacija bosanske srednjovjekovne konfesionalne povijesti, 1979. Kraće priloge o pojedinim pitanjima napisali su A. Mijatović, Ž. Benković, P. Ćošković i S. Jalimam koji je 1996. objavio knjigu *Studija o bosanskim bogumilima*.

Danas u povijesnoj znanosti prevladava mišljenje o Crkvi bosanskoj kao o dualističkoj sljedbi. Njezino krivovjerje je, doduše, uvjetno i izražava stav dviju velikih kršćanskih crkava, Katoličke i Pravoslavne, koje su Crkvi bosanskoj dosljedno osporavale pravovjerje, a one su bile ovlaštene prosuđivati tko im pripada, a tko je od njih otpao. Time se, međutim, ne osporava bosanskim krstjanima da nisu članovi kršćanstva u najširem smislu.

Poput drugih kršćanskih crkava i Crkva bosanska je imala dvije vrste sljedbenika, redovničko svećenstvo ili *krstjane* i vjernike ili *mirske ljude*. O mirskim ljudima, odnosno vjernicima Crkve bosanske izvorna svjedočanstva u vezi s crkvom gotovo uopće ne govore. Njih izrijeком spominje u svojoj oporuci gost Radin Butković te se tako doznaje da su se na crkvene blagdane sastajali na molitvu. Tu razliku jasno su uočavali i Dubrovčani, kada 1423. spominju utvrđivanje nagrade *duobus patarenis et duobus laicis*. Neusporedivo više podataka suvremenici su ostavili o običnim *krstjanima*, odnosno redovnicima Crkve bosanske (*patarinos seu regullantes sette Bosne*) i članovima njihove crkvene hijerarhije, odnosno *poglavitim krstjancima*. Tako se doznaje da se poglavar Crkve bosanske zvao *djed (did)* ili *episkup*. Naziv *djed* ima analogiju u *dedecu sredečskom* te se drži bogumilskom baštinom. Budući da se on u domaćim vrelima naziva i *episkupom*, a trajanje njegove službe episkupstvom jasno je da institucionalno izrastanje Crkve bosanske treba dovoditi u vezu s katoličkom *ecclesiom bosnensis* koja je na tom prostoru postojala sa svojim biskupom do polovice XIII. st. Kao što je Crkva bosanska *krstjane* uzimala iz velike skupine običnih vjernika (*mirskih ljudi*) tako je i članove crkvene hijerarhije dobivala iz reda *krstjana*, odnosno iz svog svećenstva.

U crkvenoj hijerarhiji bosanskih krstjana postojala su dva stupnja hijerarhijskog dostojanstva, niži *starca* i viši *gosta*. Sukladno tome, *krstjanin* koji je napredovao na ljestvici hijerarhijskog dostojanstva najprije je postajao *starac*, kao što se vidi iz jedne dubrovačke odluke od 5. V. 1440. gdje se govori *de donando Radin staraz christianino*. Dakle, *staraca* nema izvan *krstjana*. On ima analogiju kod istoimenog pripadnika reda sv. Bazilija i u Pravoslavnoj crkvi, ali nema položaj i funkciju kakvu je imao u Crkvi bosanskoj. Izjednačavali su ga s đakonom, prezbiterom te dekanom kod benediktinaca i

starcima kod bazilijanaca. *Gosti* se izdvajaju između *staraca*, kako navode Dubrovčani 8. III. 1447. kada za Radina Butkovića upotrebljavaju oba naziva *starac gost*. Gost nema analogije ni u pravovjernim ni u dualističkim crkvama kako na Istoku tako ni na Zapadu. Uspoređivali su ga sa *filius maior* južnofrancuskih katara. Pokušaj D. Dragojlovića da hijerarhijsko zvanje *gosta* bosanskih krstjana dovede u vezu sa spomenom *Teodora gasta* te njegova tvrdnja kako je zvanje *gost* bilo sinonim za igumana, nema potvrde u sačuvanim izvornim svjedočanstvima.

Vrijedi izdvojiti još jedno važno pitanje iz povijesti srednjovjekovne bosanske države, a tiče se islamizacije njezina stanovništva. To pitanje je tim važnije istražiti jer se islamizacijom, uz već promijenjenu političku i državnu, postupno mijenjala i konfesionalna pripadnost bosanskog stanovništva. Podjele i razlike koje su na taj način nastajale vodile su međusobnom udaljavanju, koje se s jedne strane manifestiralo lakšim uključivanjem u novi politički sustav i njegovim trajnim prihvaćanjem, a na drugoj strani svakodnevno se smanjivao broj onih koji su ostali vjerni državotvornoj ideji na temeljima uništene bosanske feudalne države u političkom i Katoličkoj crkvi u konfesionalnom smislu.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X